

Benamystė kaip socialinis reiškiny

Elena Kocai

*Socialinių tyrimų institutas,
Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
El. paštas sociologist78@mail.ru*

Benamystė – tai viena iš socialinės atskirties formų, į kurią patekę žmonės dažnai atsiduria už pilietinės visuomenės ribų. Tyrimai rodo, kad benamių skaičius auga visose pasaulio šalyse. Siekiant kryptingai formuoti socialinės politikos priemones, ieškant būdų, kaip šiuos žmones integruoti į visuomenę, sumažinti jų skaičių arba palengvinti jų būvį, būtina pažinti šį reiškinį. Svarbu suvokti, kas yra benamystė ir kokie asmenys priskiriami benamių grupei, kodėl ir kaip jie netenka savo būsto. Straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama benamystės kaip socialinio reiškinio teorinės sampratos klausimams, pateikiamos galimos benamystės kategorijos ir formos. Aptariami benamystę lemiantys veiksniai bei jų tipai, aprašomas tapsmo benamiu procesas ir jo etapai.

Raktažodžiai: benamystė, benamystės samprata, formos, priežastys, tapsmas benamiu

IVADAS

Benamystė ir su ja susijęs valkatavimas bei elgetavimas yra žinomi visose šalyse nuo seniausių laikų. Tradicinėje visuomenėje benamiais žmonės dažniausiai tapdavo dėl fizinių negalių, našlystės, stichinių nelaimių, suirutės, turto nusavinimo, karų, epidemijų ir kitų panašaus pobūdžio sukrėtimų. Iš „Lietuvių kalbos žodyne“ pateikiamų kalbos faktų galima atsekti to meto visuomenės skurdžiausio sluoksnio sampratą, elgsenos bruožus: „Ubagas esmi, neturiu nieko“, „Duktė išnarino ranką, ir kadamuoja, ir ubagė amžiui“, „Savo neturėjov, vis ėjov po svetimas žemes vargdamys“ (Vosyliūtė ir kt. 2004: 12–13). Kaip pažymi R. Praspaliauskienė, visuomenei valkatos buvo reikalingi jos padorumui ir dorovei palaikyti (Praspaliauskienė 2000: 38).

Benamystė kaip permanentinis socialinis reiškinys pradėjo rasti kartu su kapitalistinės visuomenės plėtra ir atgyvenusių feodalinų santykių irimu. Šie procesai Vakarų Europoje ypač pradėjo spartėti nuo XVI a. vidurio. Klasikinis to meto benamystės atsiradimo atvejis pateikiamas anglo T. Moro politinėje satyroje „Utopija“. Joje nurodoma, kad modernios rinkos iškilimas Anglijoje pavertė avių vilną pelningiausia preke. Lendlordai, plėsdami ganyklų plotus dirbamos žemės sąskaita, prievarta iškeldino kaimų ir miestelių gyventojus iš jų namų, paversdami šiuos žmones benamiais, valkatomis. „Avys, – rašo T. Moras, – naikina, niokoja ir ryja laukus, namus ir miestus“, ir kai žmonės elgetauja ir plėšikauja, kad išgyventų, valdžia, užuot kovojusi su šia socialine liga, juos žiauriai persekioja baudžiamąja teise (Sabine, Thorson 1995: 451).

Postmodernioje visuomenėje benamystė tampa nors ir specifine, bet visiems aktualia problema. Niekas nėra apsaugotas nuo neapibrėžtų gyvenimo situacijų ir galimų

socialinių grėsmių. Pasak vokiečių sociologo U. Becko, gyvename rizikos visuomenėje. Jos svarbus aspektas yra pavojai, kurių neriboja nei laikas, nei erdvė, nei socialumas. Šie pavojai veikia žmonių aplinką ir sveikatą, moralumą ir teisėtumą, nuosavybę ir pelną. Tai grėsmė kultūrai, socialiniam ir politiniam stabilumui (Grigas 2001: 165). Taigi gyvenimas rizikos visuomenėje neišvengiamai lemia benamių, kitų marginalinių grupių susiformavimą ir gausėjimą, kuris sociologijoje sulaukia įvairių, kartais net kraštutinių vertinimų. Žymaus šiuolaikinio sociologo Z. Baumano modernumo teorijoje teigiama, jog nūdienos pasaulis perpildytas. Daugybė žmonių visuomenei tiesiog nereikalingi. Tai benamiai, migrantai, pabėgėliai ir kiti parijai, atsisakantys laikytis ir taikytis prie daugumos kuriamos gyvenamosios. Tokių turi būti kuo mažiau, dar geriau, kad jų išvis nebūtų, nes jie – „žmonių atliekos“. Be to, „visuomenės nuomonė“ mums visą laiką kartoja, kad „pertekliniai gyventojai“ – tai svetimieji, piktybinis navikas ant sveiko mūsų sociumo kūno bei mirtinas įprasto mūsų gyvenimo būdo priešas“ (Яницкий 2004: 201–205).

Benamių skaičiaus augimą postmoderniame sociume sąlygoja sparti urbanizacija, ilgalaikis nedarbas, turtinė žmonių diferenciacija, skurdas, dalies gyventojų dorovinė ir psichinė degradacija. Šiandien benamystė jau tapo viena kraštutiniausių atskirties formų, į kurią patekę žmonės visiškai arba dalinai eliminuojami iš visiems įprastos ekonominės, kultūrinės, dvasinės žmonių bendravimo erdvės. Būsto praradimas ir pragyvenimo lėšų neturėjimas anksčiau ar vėliau pakerta asmenybės socialinio aktyvumo motyvus, stimuliuoja desperaciją ir pasitraukimą į visuomeninio gyvenimo paribį. Todėl socialinė atskirtis visada atspindi tam tikrus sociume vykstančius marginalizacijos procesus, kurie silpniausius visuomenės narius įklampina į skurdo ir nevilties liūną.

Ir čia pravartu prisiminti šv. Tomo Akviniečio sentenciją, jog „neturtas nėra vertybė. Neap rūpinęs savo kūno, žmogus negali būti nei dorovingas, nei dvasiškas. Šis gėris yra toks reikalingas, kad negali būti pakeistas kokia nors kita vertybe. Žmogus turi būti aprūpintas maistu ir drabužiu, ir tai negali būti pakeista kuo nors kitu“ (Vosyliūtė ir kt. 2004: 13).

Benamystės reiškinį jau kelis dešimtmečius tiria JAV, Kanados, Didžiosios Britanijos, Vokietijos ir kitų šalių mokslininkai. Šie tyrimai dažniausiai atliekami kaip sudėtinė būsto tyrimo (*housing research*) dalis. Tačiau benamystė – tai nėra vien būsto neturėjimas. Tai platesnė ir sudėtingesnė socialinė ekonominė problema, apimanti teisinius, ekonominius, psichologinius visuomeninio ir privataus gyvenimo aspektus. Lietuvoje benamystės problematika iškiilo tik po šalies nepriklausomybės atkūrimo. Sovietmečiu benamystė kaip socialinis reiškinys oficialiai nebuvo pripažįstamas, o benamiai ir kiti asocialūs asmenys būdavo persekiojami remiantis tuo metu galiojančiu Baudžiamuoju Kodeksu, teisiami arba administracinės prievartos metodais izoliuojami nuo visuomenės ir apgyvendinami vadinamosiose uždaro režimo įstaigose. Šiandien situacija yra kitokia. Socialinėje struktūroje jau išskiriamos įvairios marginalinės žmonių grupės, tarp kurių yra ir benamiai. Pirmieji oficialūs duomenys apie juos buvo paskelbti 2001 m., įvykus visuotiniam šalies gyventojų surašymui. Buvo teigiama, kad šalyje yra 1250 benamių (Benamiai: kiek jų ir kokie jie, žr. http://www.kvsc.lt/04_sveikata/c_gyv_sveikata/gyven_sveikata.htm). Šie duomenys neatspindi realios situacijos, nes surašant gyventojus remtasi pačia siauriausia benamio sąvoka – jais buvo laikomi tik tie asmenys, kurie nakvojo po atviru dangumi ir neturėjo net laikinos pastogės. Žmonės, kurie surašymo metu naudojami nakvynės namų paslaugomis, nebuvo įtraukti į benamių kategoriją. Be to, nemaža dalis piliečių, neturinčių nuolatinės gyvenamosios vietos ar nuosavybės teisių į būstą, nepateko į gyventojų sąrašus ir nebuvo apklausti. Vėlesni tyrimai parodė, kad benamių skaičius yra žymiai didesnis ir turi augimo tendenciją (Kuizinaite 2003: 8). Suprantama, kad šie žmonės neturi reikšmingesnės įtakos visuomenės gyvenimo sprendimams. Bet jų gausėjimas ir jiems būdinga gyvensena gali neigiamai paveikti „silpniausiąją“ visuomenės dalį.

Lietuvoje benamių problemoms skirtų mokslinių darbų turime nedaug (Vosyliūtė ir kt. 2004; Kriauzaitė 2004). Tai dažniausiai pavieniai straipsniai, kuriuose pateikiama empirinė tyrimų medžiaga, liečianti benamių vertybes, jų asmenybės ypatumus, gyvenimo sąlygas. Tik viename kitame darbe iškeliamas benamystės sąvokos apibrėžimo problema, pateikiami statistikos duomenys apie benamius (Kanopienė, Mikulionienė 2004). Todėl būtina plėtoti sisteminių mokslinių tyrimų, sukuriantį kompleksinį benamio portretą ir išskiriantį benamystę iš socialinės aplinkos kaip savarankišką ir vientisą reiškinį. Žinoma, neužmirštant, kad šis savarankiškumas yra reliatyvus ir priklausomas nuo kitų socialinių santykių ir ryšių.

Šio *straipsnio tikslas* – išanalizuoti ir apibrėžti benamio sampratą, išskirti konkrečias benamystės formas, iširti būsto praradimo priežastis, aprašyti tapsmo benamiu procesą ir jo etapus.

Tyrimo objektas – benamystės santykiai ir kategorijos.

Straipsnyje remiamasi mokslinės ir publicistinės literatūros turinio analizės *metodu*.

BENAMYSTĖS SAMPRATA IR FORMOS

Būstas – tai vienas svarbiausių individo poreikių. Jis apsaugo žmones nuo gamtos stichijų, leidžia jiems išsaugoti savo savastį, suteikia saugumo ir jaukumo jausmą, yra esminė šeimos reprodukcijos sąlyga. Dalis žmonių šiandien gyvena patogiuose, erdviuose, moderniuose butuose, namuose. Kiti priversti glaustis perpildytuose, minimalių higienos normų neatitinkančiuose, nesaugiuose būstuose. Tačiau yra ir tokių žmonių, kurie neturi namų, lovos, šaldytuvo, paso, adreso, darbovietės. Kasdieniame gyvenime mes juos vadiname tiesiog benamiais. Tyrinėtojų teigimu, benamystės mastą vienoje ar kitoje šalyje nustatyti nelengva, nes daugelis benamių neturi asmens dokumentų ir nesikreipia į jokiais socialines įstaigas. Tiesiogiai palyginti benamystės paplitimą skirtingose šalyse taip pat yra gana sudėtinga. Pirmiausia dėl to, kad nė viena valstybė neturi tikslių duomenų apie šiuos žmones. Taip pat skiriasi kriterijai, kuriais remiantis žmonės priskiriami benamių kategorijai. Be to, įvairių šalių akademinėse bendruomenėse nėra nusistovėjusios vieningos benamystės reiškinio sampratos ir benamių apibūdinimo. Tačiau šį reiškinį apibrėžti nėra itin sudėtinga. Kaip teigia tyrinėtojai, svarbiausia nurodyti, koks yra benamystės turinys kiekvienoje konkrečioje situacijoje (Kanopienė, Mikulionienė 2004: 51). Benamio sąvokos apibrėžimai, taikomi įvairių šalių praktikoje, pateikiami 1 lentelėje. Lentelė sudaryta remiantis šaltiniais: (Kanopienė, Mikulionienė 2004: 50; *Bezdomność w krajach Wspólnoty Europejskiej...1992: 23; Pomoc dla bezdomnych*, žr. <http://www.bratalbert.org.pl/bezdom/zagr.htm>; *Homelessness in Los Angeles*, žr. <http://www.weingart.org/institute/>; Benamiai: kiek jų ... žr. http://www.kvsc.lt/04_sveikata/c_gyv_sveikata/gyven_sveikata.htm; *Бездомные, причины бездомности*, žr. http://www.homeless.ru/ru/index_ru.php).

1 lentelėje pateiktas Lietuvos statistikos departamento 2001 m. oficialus benamystės apibrėžimas yra gana siauras. V. Kanopienė ir S. Mikulionienė pateikia kiek platesnę šio reiškinio sampratą: benamiais gali būti įvardijami asmenys, neturintys nuolatinio būsto, nepaisant to, ar jie tikrai neturi jokio stogo, ar turi bent svetimą, laikiną stogą virš galvos (Kanopienė, Mikulionienė 2004: 53). Mūsų nuomone, kalbant apie benamystę Lietuvoje, reikėtų vadovautis ne siaurąja, o platesniąja benamystės samprata. *Benamiais gali būti laikomi žmonės, neturintys nuolatinės gyvenamosios vietos arba laikinai negalintys ja naudotis, nakvojantys atsitiktinėse vietose arba laikino apgyvendinimo*

1 lentelė. Benamio sąvokos apibrėžimai

Šalis arba institucija	Apibrėžimas
Lenkija (Varšuvos universiteto Socialinės politikos institutas)	➤ Žmonės, neturintys stogo virš galvos, gyvenantys prieglaudose ar kitose vietose
Rusija (Socialinių ekonominių problemų institutas)	➤ Asmenys, neturintys nuolatinės gyvenamosios vietos ir registracijos ➤ Nakvojantys gatvėje, rūsiuose, laiptinėse arba prieglaudose (БОМЖ)
Vengrija (Nacionalinė Pagalbos benamiams sąjunga)	➤ Žmonės, nakvojantys viešosiose vietose ➤ Asmenys, kurie neturi registracijos arba registruoti kaip nakvynės namų gyventojai
Vokietija (Federalinis statistikos biuras)	➤ Nuolatiniai benamiai ➤ Neturintys būsto, laikinai apsistoję prieglaudose ➤ Asmenys, kuriems gresia benamystė ➤ Žmonės, gyvenantys nepriimtinais sąlygomis ➤ Pabėgėliai ir prieglobsčio ieškotojai, gyvenantys laikinuose būstuose
Suomija (Būsto rinkos tyrimai)	➤ Asmenys, nakvojantys gatvėje, rūsiuose, laiptinėse ➤ Gyvenantys nakvynės namuose, globos arba reabilitacijos įstaigose ➤ Asmenys, kuriuos greitai paleis iš įkalinimo įstaigų, bet jie neturi kur apsigyventi ➤ Laikiniai apsigyvenę pas gimines ar draugus
Švedija (Nacionalinė sveikatos ir gerovės taryba)	➤ Asmenys, kurie neturi jokio būsto (nuosavo ar nuomojamo) ir nuolat negyvena kieno nors namuose, jie turi laikinas gyvenamąsias vietas arba nakvoja tam netinkamose vietose ➤ Gyvenantys prieglaudose ir jeigu jiems per tris mėnesius reikia šias įstaigas palikti, o jie neturi kur apsigyventi
Danija (Socialinė apeliacinė taryba)	➤ Asmenys, turintys specifinių socialinių problemų, neturintys nuosavo būsto arba negalintys jame gyventi dėl įvairių priežasčių ir kuriems reikia vietos apsigyventi teikiant įvairią pagalbą
JAV (Benamystės ir skurdo tyrimų institutas)	➤ Žmonės, kurie gyvena gatvėje, apleistuose pastatuose, automobiliuose ar kitose vietose ➤ Gyvenantys prieglaudose, pigiuose viešbučiuose ➤ Asmenys, kurie gyvena neatitinkančiuose saugių ir tinkamų gyvenimui sąlygų būstuose
FEANTSA (European Federation of National Organizations Working with the Homeless)	➤ Asmenys, neturintys stogo virš galvos ➤ Gyvenantys nakvynės namuose, globos arba reabilitacijos įstaigose ➤ Žmonės, kurie gyvena nesaugiuose būstuose
Lietuva (Statistikos departamentas)	➤ Asmenys, neturintys gyvenamosios vietos ir lėšų bent minimaliam būstui įsigyti arba išsinuomoti

įstaigose, neturintys lėšų būstui nusipirkti arba išsinuomoti.

Kaip matyti iš įvairių šalių praktikoje taikomų skirtingų benamio sąvokos apibrėžimų, benamystės sąvokos interpretavimas ir suvokimas gali būti labai įvairus. Vienais atvejais gali būti vartojamas labai siauras benamystės apibrėžimas. Benamiais vadinami tik tie asmenys, kurie nakvoja po atviru dangumi. Kitais atvejais (platesne prasme) benamiais laikomi tie, kurie nak-

voja po tiltais, apleistuose pastatuose, įvairiose laikino apgyvendinimo institucijose, pas draugus ar gimines, tačiau bet kurią minutę gali atsidurti gatvėje. Kai kuriose Europos ir Amerikos šalyse benamystė apibrėžiama labai plačiai. Čia benamiais laikomi ir tie asmenys (dažniausiai jaunos šeimos), kurie gyvena savarankiškai, bet neturi nuosavo būsto ir priversti gyventi su giminėmis. Toks benamystės traktavimas pačia plačiausia prasme atspindi daugelyje valstybių egzistuojančią būsto

2 lentelė. Benamystės kategorijos ir kriterijai

Kategorija	Kriterijai
Neturintys stogo virš galvos	Asmenys, neturintys jokio būsto, pvz., nakvojantys po atviru dangumi, potvynių ir gaisrų aukos, atvykę migrantai
Neturintys namų (neįstengia įsigyti arba išlaikyti nuosavo, minimalias sąlygas atitinkančio būsto arba neturi teisės į jį)	Asmenys, neturintys būsto, gyvenantys laikino apgyvendinimo įstaigose (nakvynės namuose, kalėjimuose ir pan.), benamiams skirtuose bendrabučiuose, pabėgėlių stovyklose, kitose įstaigose (ligoninėse, reabilitacijos centruose ir pan.)
Turintys nesaugų arba nenuolatinį būstą	Asmenys, laikinai apsistoję pas draugus, gimines, nuomininkai, įpareigoti išsikelti, neteisėtai apsigyvenę naujakuriai
Turintys netinkamas būsto sąlygas	Asmenys, gyvenantys perpildytuose, minimalių higienos normų neatitinkančiuose būstuose. Taip pat asmenys, kurie savo gyvenamojoje vietoje jaučia grėsmę asmeniniam saugumui ir psichologinei gerovei
Priversti ilgą laiką dalytis būstu	Asmenys, kurie ne savo noru ilgą laiką dalijasi bendru būstu, nes jie nepajėgia įsigyti arba išlaikyti atskiro būsto

problema. Pavyzdžiui, kaimyninėje Lenkijoje gyventojams trūksta 1,5 mln. būstų (Przymeński, žr. <http://www.bratalbert.org.pl/bezdom/przymenski.html>). Lietuvoje būsto trūkumas yra ne mažiau aktuali problema.

Didžiojoje Britanijoje, kur benamystės tyrimai pasižymi tam tikromis mokslinėmis tradicijomis, mokslininkai S. Fitzpatrick, P. Kemp, P. Robson ir kiti savo veikaluose pateikia išsamią sistemine benamystės sampratą (žr. 2 lentelę). Lentelė sudaryta remiantis šaltiniu: (Kanopienė, Mikulionienė 2004: 49).

Benamystės reiškinių daugiaaspektiškumas leidžia kalbėti apie įvairias jos formas, kurios gali būti išskiriamos ir klasifikuojamos remiantis tam tikrais kriterijais:

Benamystės raiška. Raiškos požiūriu mokslinėje literatūroje išskiriama akivaizdi, arba matoma (sensu stricto), ir latentinė, arba paslėpta (sensu largo), benamystė (Encyklopedia socjologii 1998: 61). Matomą benamystę atspindi 2 lentelėje dvi pirmosios pateiktos benamystės kategorijos. Čia kalbama apie tikruosius benamius, t. y. žmones, kurie neturi stogo virš galvos ir nuolat galvoja, kur jiems pernaktoti. Kitas tris benamių kategorijas galima priskirti prie paslėptos benamystės. Šiuo atveju kalbama apie potencialius benamius, t. y. asmenis, turinčius nenuolatinį, nesaugų, normalių gyvenimo sąlygų neatitinkantį būstą, kurio jie gali netekti bet kuriuo metu.

Benamystės laikotarpis. Priklausomai nuo trukmės dažniausiai minimos trumpalaikė ir ilgalaikė benamystė. Trumpalaikė jos forma apima benamius, kurie neturėjo būsto iki 12 mėnesių. Ilgalaikė benamystė įtraukia asmenis, kurių benamystė trunka ilgiau nei 12 mėnesių. Kai kurie sociologai laiko požiūriu išskiria ir kitas formas. P. Kogel, A. Burnam dar nurodo periodinę (arba ciklinę) benamystę, t. y. kuomet žmogus praranda namus tik tam tikrais laikotarpiais (Stankiewicz 2002: 67). Panašų skirstymą naudoja ir kanadiečiai M. A. Beavis,

N. Klos, T. Carter. Jie savo darbuose kalba apie situacinę, epizodinę ir pastovią benamystę. Šios benamystės formos dar vadinamos laikina, cikline ir chroniška (Aboriginal peoples and Homelessness, žr. <http://parl.gs.ca/information/library/>).

Benamystės apimtis. Šiuo požiūriu L. Aleksejeva, M. Porowski kalba apie dvejopą benamystę: visišką (arba dar vadinamą juridinę) ir dalinę (Алексеева 2003: 52). Visiška benamystė yra tada, kai žmonės išties neturi kur gyventi. Dalinė jos forma apima benamius, kurie kažkur gyvena, bet neturėdami savo pastovios gyvenamosios vietos, dažnai priversti keisti savo buveinę. Lenkų sociologė A. Duracz-Walczak išskiria visišką, dalinę ir situacinę benamystės formas. Situacinė benamystė yra tada, kai asmuo turi namus, bet dėl įvairių priežasčių negali arba nenori juose gyventi (Stankiewicz 2002: 71).

Benamystės erdvė. Atsižvelgdami į konkrečias benamystės išraiškas, amerikiečių sociologai (Ch. Jencks ir kiti) skiria „gatvės“ (street homeless) ir „prieglaudų“ (shelter homeless) benamius. Tačiau, pasak autorių, griežtos ribos tarp jų nėra, nes benamio žmogaus buvimo vieta paprastai yra nepastovi: vieną dieną jis neturi stogo virš galvos, o kitą gali ieškoti prieglaudos nakvynės namuose (Jencks 1994: 4). Apklausa rodo, kad nakvynės reikalus benamiai sprendžia kaip kas sugeba. Vasarą jie miega parkuose, autobusų stotelėse, po tiltais, stotyse. Atšalęs oras verčia šiuos žmones eiti į šilumines trasas, glaustis apleistuose pastatuose, daugiabučių namų laiptinėse, susirešti lūšnas. Kai kuriuos benamius nakvynės namai ne visai patenkina, nes ten yra daug taisyklių, kurios, jų manymu, varžo jų laisvę, – o tai jiems nepatinka. Paprastai nakvynės namų paslaugomis naudojasi apie 30% benamių.

Reikia pripažinti, jog Lietuvoje egzistuoja visos minėtos benamystės formos. Tyrimai rodo, kad šalyje labiau paplitusi ilgalaikė benamystė (Vosyliūtė ir kt.

2004: 65; Kanopienė, Mikulionienė 2004: 56). Vieniems asmenims ši situacija yra tik laikina, kitiems – visas gyvenimas. Taip pat išplitusi ir paslėptinė benamystė, įtraukianti neturinčius nuolatinio būsto arba gyvenančius perpildytuose būstuose žmones. Tikrieji benamiai glaudžiasi kur papuola – nakvynės namuose, parkuose, stotyse, apleistuose pastatuose, sąvartynuose.

BENAMYSTĖS PRIEŽASTYS

Kalbant apie benamystės priežastis, reikia pabrėžti tą esminį faktą, kad benamystė – tai polideterminuotas reiškinys, kuriam formuojantis sąveikauja įvairių priežasčių grupės. Ieškodami benamystės priežasčių atsakymo atskiruose gyvenimo pavyzdžiuose arba bendrame valstybės gyvenimo kontekste, mokslininkai išskiria mikro- ir makrolygmenų veiksnius, kurie yra pakankamai autonomiški, bet struktūriškai susiję. Šie veiksniai neretai įvardijami kaip subjektyvūs (t. y. susiję su individualiomis žmogaus savybėmis) ir kaip objektyvūs (t. y. susiję su bendrąja visuomenės raida).

Tyrinėtojai, analizuodami benamystės priežastis *mikrolygiu*, daug dėmesio skiria asmenybės socializacijos ypatumams. Jų nuomone, žmogus per savo gyvenimą įsisavina įvairias socialinio elgesio formas, tarp jų ir asocialias. Sutrikus socializacijai, žmogus laipsniškai perima asocialaus elgesio vertybes, jo savęs kūrimo procesas virsta savęs socialiniu naikinimu, kurio pasekmė – fizinė, moralinė ir socialinė degradacija. Pavyzdžiui, J. Antonian, S. Borodin ir kiti kelia prielaidą, kad ankstyvojoje vaikystėje atsiradęs kitų žmonių vengimas vėliau gali nulemti valkatavimo formavimąsi. Valkata vengia bet kokių artimesnių ryšių su kitais žmonėmis, ir kai tik tokie ryšiai pradeda formotis, atsiradusį nerimą jis pašalina pasitraukimu – gyvenamosios vietos pakeitimu (Valickas 1997: 75). Aptariant benamystės priežastis mikrolygiu, taip pat dažnai teigiama, kad nuolatinio būsto neturėjimas yra tam tikrų paties žmogaus asmeninių psichologinių savybių ir elgsenos padarinys (Kanopienė, Mikulionienė 2004: 50) – atsisakymas aukštesnių gyvenimo tikslų, psichinės ligos, priklausomybė nuo žalingų įpročių, azartiniai žaidimai, išitraukimas į nelegalią veiklą. Benamystę gali lemti ir neigiamos aplinkybės arba įvykiai šeimoje – skyrybos, smurtas, sutuoktinio mirtis. Kai kurie tyrinėtojai benamystę aiškina kaip pačių benamių sąmoningą tokios gyvenamosios pasirinkimą. Aišku, galima diskutuoti, kiek iš tikrųjų yra žmonių, kurie visą laiką svajojo apie nerūpestingą gyvenimą ir „laisvę“. Tačiau akivaizdu, jog ilgalaikiai benamiai, valkatos iš tiesų priversti prisitaikyti prie savo statuso ir sukuria savitą subkultūrą (Kanopienė, Mikulionienė 2004: 51).

Makrolygiu benamystė ne siejama su žmogaus asmeninėmis savybėmis, bet suvokiama kaip visuomenės raidos padarinys. Jos priežastimis paprastai įvardijami ekonominiai, socialiniai, politiniai visuomenės pertvarkymai ir su jais susiję neigiami padariniai – nedarbas, ypač ilgalaikis; žemas gyventojų pajamų ir darbo

apmokėjimo lygis; skurdas; infliacija; kainų augimas. Svarbios benamystės priežastys taip pat yra gyventojų būsto problema, municipalinio (pigaus) būsto trūkumas; socialinė valstybės politika. Benamystę lemia ir kiti objektyvūs veiksniai – ekonominės krizės ir depresijos, turto praradimas dėl politinių ir teisinių kolizijų ir pan.

Sociologinėje literatūroje išskiriamos įvairios benamystės priežasčių klasifikacijos. Šis klasifikavimas priklauso nuo to, kokiais kriterijais vadovaujamosi, nustatant būsto praradimo priežastis. Tarkime, prieš dešimt metų Europos Sąjungoje atlikta benamystės priežasčių analizė (Bezdomność w krajach... 1992: 13) atskleidė keturis šį reiškinį lemiančius veiksnius:

- *Materialinius* – prie jų priskiriami finansinis nepriteklus, skurdas;
- *Šeimyninius*, apimančius sutuoktinių problemas, smurtą prieš vaikus;
- *Asmeninius*, susijusius su fizine ir psichine žmogaus sveikata;
- *Institucinius* – tai teistumas, migracija ir pan.

I. Karlinkij, M. Mirsagatova pateikia kiek kitokias būsto praradimo priežastis (Социальная энциклопедия 2000: 35; Карлинский, žr. <http://www.homeless.ru/librus/showquestion.php>). Jų manymu, šį reiškinį įvairiomis socialinėmis ekonominėmis sąlygomis lemia 4 pagrindiniai veiksniai:

- *Šeimyniniai* – tai problemos šeimoje;
- *Fiziniai*, susiję su invalidumu, ligomis, kitomis neigiamai susiklosčiusiomis aplinkybėmis (teistumu, machinacijomis, karais, stichinėmis nelaimėmis);
- *Ekonominiai*, būtent – nedarbas ir skurdas, žemos gyventojų pajamos, pigaus būsto trūkumas, migracija;
- *Moraliniai*, susiję su žmogaus vertybėmis, dvasiiniu gyvenimu.

Lenkų sociologė K. Wierzbicka (Stankiewicz 2002: 62) mano, kad benamystės priežastis galima klasifikuoti pagal tokius penkis pagrindinius veiksnius:

- *Asmeninius*,
- *Aplinkos*,
- *Sisteminius*,
- *Sveikatos*,
- *Atsitiktinius*.

Išsamiau benamystę lemiančių veiksnių šios klasifikacijos autorė neaptaria.

Plėtojant benamystės priežasčių tipologizavimą ir diferencijavimą pokomunistinėse šalyse, galima įvardyti šiuos benamystę lemiančius veiksnius:

- *Socialinius*, tai: žemas gyvenimo lygis ir vartojimas, ilgalaikis nedarbas ir skurdas; būstų trūkumas vaikų namų, internatų auklėtiniams, kurie sulaukė pilnametystės turi palikti globos įstaigas; pagyvenusių žmonių priežiūros ir globos namų, internatų, ligoninių stygius; žmonių su psichine negalia skaičiaus augimas ir jų gydymo sąlygų nebuvimas;

- *Susijusius su patologijomis ir ligomis*: alkoholizmas, konfliktai ir smurtas šeimoje, skyrybos, nusikaltumumas, narkomanija, psichinės ligos ir atminties sutrikimas;

• *Psichologinius*, būtent: paties žmogaus savanoriškas benamiško gyvenimo vertybių ir elgsenos pasirinkimas; atsakymas ankstesnių socialinių ryšių ir santykių (šeimos, darbo, draugų);

• *Teisinius administracinius*, tai: būsto praradimas dėl finansinių įsipareigojimų ir skolų; iškeldinimas iš būsto dėl teismo nutarties; turinio sukčiavimo atvejai.

Remiantis skirtingų autorių pateiktų benamystės priežasčių klasifikavimu, galima išskirti šias dažniausiai minimas priežasčių grupes:

• *Socialinės ekonominės priežastys* – prie jų priskiriami ilgalaikis nedarbas, žemos gyventojų pajamos, skurdas, būstų trūkumas vaikų namų ir internatų auklėtiniams, pagyvenusių žmonių priežiūros ir globos įstaigų stygius, municipalinio būsto trūkumas;

• *Asmeninės priežastys* – tai neįgalumas, psichinės ligos, alkoholizmas, narkomanija, asocialumas (nenoras dirbti, būti naudingam visuomenei), laisvas apsisprendimas;

• *Šeimyninės priežastys* – skyrybos, smurtas ir konfliktai šeimoje;

• *Teisinės administracinės priežastys* – tai būsto praradimas dėl išsiskolinimų, teistumas, iškeldinimas teismo nutartimi, sukčiavimai nekilnojamoju turtu, migracija;

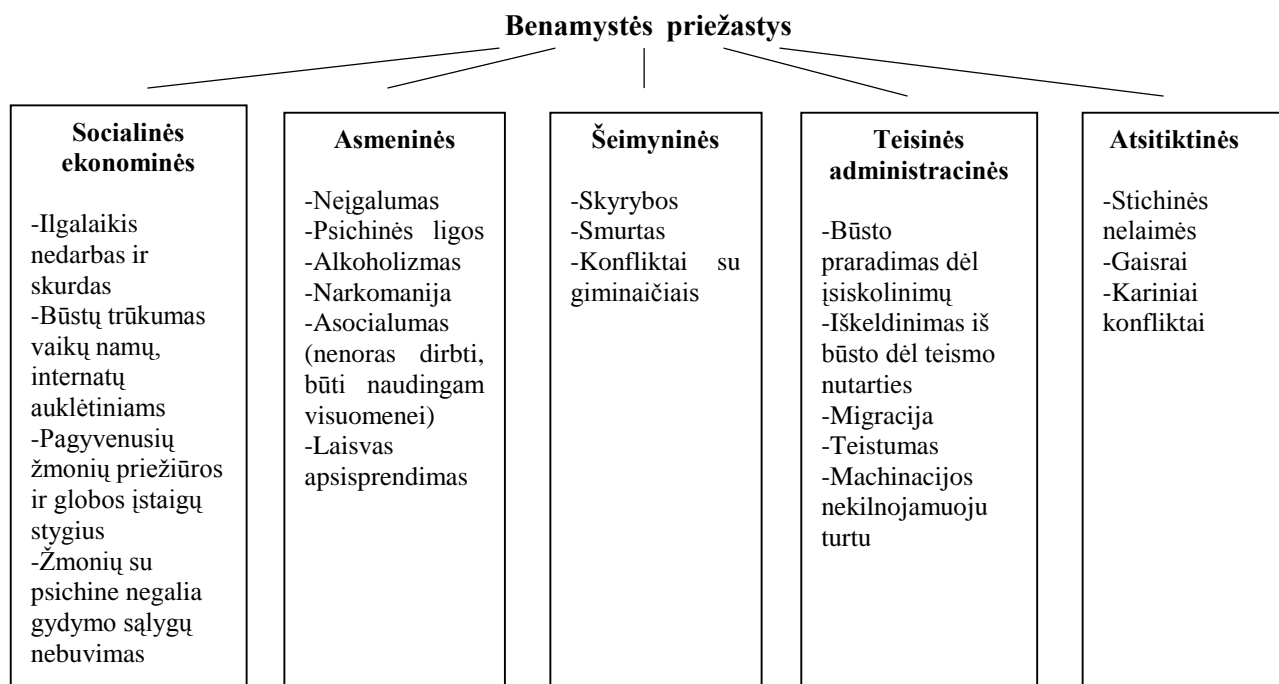
• *Atsitiktinės priežastys* – stichinės nelaimės, gaisrai, kariniai konfliktai.

Minėtas benamystės priežastis galima pavaizduoti schematiškai (žr. 1 pav.).

Sociologai, psichologai, socialiniai darbuotojai, norėdami detaliau išsiaiškinti, dėl ko ir kaip tampama benamiais, atlieka tam tikslui skirtus tyrimus. Įvairiose pasaulio šalyse (JAV, Jungtinėje Karalystėje, Vokietijoje, Ispanijoje, Danijoje, Lenkijoje, Ukrainoje, Rusijoje) pastaraisiais metais atliktos apklausos dažniausiai išskiria šias konkrečias benamystės priežastis, kurios pagal savo svarbą gali būti išdėstytos taip:

- Nedarbas ir skurdas;
- Smurtas ir konfliktai šeimoje;
- Alkoholizmas ir narkomanija;
- Skyrybos su sutuoktiniu/ sugyventiniu;
- Išėjimas iš vaikų namų ir kitų auklėjimo įstaigų;
- Grįžimas iš įkalinimo vietų;
- Machinacijos nekilnojamoju turtu;
- Psichinės ligos, neįgalumas;
- Kitos priežastys (gaisrai, mirus tikriesiems būsto savininkams ir pan.).

Analizuojant benamystės priežastis skirtingose šalyse, galima pastebėti, kad jos visur yra identiškos, bet tik skiriasi savo įtakos svarbumu ir pirmumu. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje maždaug ketvirtadalis benamių – tai žmonės, kažkiek laiko praleidę psichiatrijos ligoninėse ir vėliau buvo paleisti iš jų. Taip pat daugelis žmonių gatvėje atsidūrė dėl alkoholio, narkotikų vartojimo. Esminę įtaką benamystei turi ilgalaikis nedarbas ir skurdas, surusi šeima bei pašliję santykiai (Giddens 2005: 311–312). JAV atliktų tyrimų duomenimis, benamystę lemia nedarbas, skurdas ir pigaus būsto trūkumas, psichiniai sutrikimai, žalingi įpročiai, smurtas šeimoje, įkalinimas (Homelessness... žr. <http://www.weingart.org/institute/>). Lenkijoje nurodoma, jog pagrindinės benamystės priežastys yra nedarbas ir nemokamų „viešbučių darbininkams“ likvidavimas, alkoholizmas (Marszałkiewicz, žr. <http://www.bratalbert.org.pl/bezdom/konferencja.html>). Ukrainoje atliktų tyrimų duomenimis, benamių skaičiaus augimą lemia konfliktai šeimoje, žalingi įpročiai, machinacijos nekilnojamoju turtu, nesėkmingas verslas (Результаты групповых дискуссий... žr. <http://www.homeless.org.ua/theme/>). Danijoje pagrindinėmis benamystės priežastimis įvardijamos alkoholio ir narkotikų vartojimas, psichinis nestabilumas, įkalinimas, smurtas šeimoje (Kriauzaitė 2004: 125).

1 pav. Benamystės priežastys

Lietuvoje benamystės priežastis pagal jų svarbą galima išdėstyti tokia tvarka:

Alkoholizmas. Daugelis dabartinių benamių alkoholi pradėjo vartoti dar paauglystės metais. Dabar jie sudaro didžiausią benamių grupę. Tačiau svarbu pabrėžti, kad besaikis alkoholio vartojimas – tai jų būsto netekimo priežastis, o ne pasekmė. Šie benamiai pragėrė savo turta, tapo nepagydomais alkoholikais. Jie jau negali socialiai adaptuotis prie normalių gyvenimo sąlygų, susiduria su daugybe sunkumų, kuriuos bando spręsti primityviausiu būdu – alkoholiu. Beveik visi benamiai nesigdo nuo šio žalingo įpročio. Vilniaus Naujamiesčio mikrorajono benamis Janas aiškina: „Negerdamas gatvėje neišgyvensi. Tai svarbiau už maistą... Velkiesi gatvę, drebi, o išgeri – truputį palengvėja. Tik debilams neaišku, kad degtinė palaiko gyvybę“ (Jazukevičiūtė 2002: 32).

Nedarbas ir gyventojų skurdas. Šis veiksnys ypač stipriai veikė benamystės tapimą pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu, kai realus nedarbas apėmė daugiau nei 17% šalies darbo jėgos, o ilgalaikių bedarbių skaičius sudarė net 180 tūkst. darbingo amžiaus žmonių. Tai mažino gyventojų pajamas, klampino juos į skolas, formavo analogiškas Didžiasaliui skurdo zonas. Daugelis dabartinių benamių, neišgalėdami mokėti komunalinius mokesčius, pardavė savo būstus, ketindami nusipirkti ką nors paprastesnio. Bet nieko iš to neišėjo, ir jie liko be namų.

Turtiniai ir finansiniai išsipareigojimai. Tai asmeninio pobūdžio skolos už banko kreditus, azartinius žaidimus, kitus išsipareigojimus. Už išsiskolinimus valstybei ir privatiems asmenims žmonės priverstinai iškeldinami iš savo namų. 2005 m. dėl skolų būstą prarado apie 130 šeimų, kurioms nebuvo pasiūlyta kita gyvenamoji vieta. Žinoma, dalį šių žmonių priglaudė giminės, draugai. Tačiau buvo ir tokių, kurie pasirinko kelią į gatvę, šiukšlynus (Экспресс-неделя 2005: 23).

Smurtas ir konfliktai šeimoje. Netoleruotinas elgesys šeimoje sutuoktinio arba vaikų atžvilgiu lemia šeimos skilimą: vaikai bėga iš namų, vienas iš sutuoktinių savo noru palieka namus arba yra iškeldinamas teismo sprendimu. Čia priskiriami ir problemiški santykiai su kitais giminaičiais: seserimis, broliais, uošviais.

Paauglių išėjimas iš vaikų namų ir kitų auklėjimo įstaigų. Neretai benamių gretas sudaro ir buvę vaikų namų, internatų ir kitų globos įstaigų auklėtiniai. Juos galime pavadinti „benamiais nuo gimimo“. Įstatymas numato, kad jaunuolis, sulaukęs pilnametystės, turi palikti jį globojančią įstaigą. Tolesnis jo likimas dažnai niekam nerūpi. Dėl neigiamos aplinkinių įtakos jis nesugeba savarankiškai gyventi, praranda jam skirtą būstą, lengvai pasiduoda įtraukiamas į nusikalstamas veikas arba tampa jų auka.

Nuteistųjų grįžimas iš įkalinimo vietų. Tarp benamių yra nemažai atlikusių bausmę įkalinimo įstaigose asmenų. Iki įkalinimo jie turėjo namus ir šeimas. Tačiau bausmės atlikimo laikotarpiu jie prarado ryšius su artimaisiais ir giminėmis, įsisavino kriminalinio pasaulio

elgesio normas ir jau negali grįžti į ankstesnę socialinę aplinką. Jei kalinys paleidžiamas pirmą ar antrą kartą, jo žmona, tėvai ar kiti artimieji dar laukia, bet jeigu būna nuteistas daugiau kartų, net artimieji jo nepriima. Tai gi tokiam žmogui belieka arba vėl nusikalsti, kad turėtų šiltą nakvynę ir reguliarią maitinimą, arba likti laisvam, bet neturėti nei pastogės, nei maisto.

Kitos benamystės priežastys yra būsto praradimas dėl machinacijų nekilnojamoju turtu, psichiniai sutrikimai, gaisrai ir pan.

Atsižvelgiant į bendrąsias benamystės priežastis, mokslinėje literatūroje išskiriami 3 benamių tipai:

- 1) Savanoriai,
- 2) Priverstiniai,
- 3) Trumpalaikiai.

Šią benamių klasifikaciją būtų galima patikslinti ir sąlygiškai skirti dvejopą benamystę bei dvejų tipų benamius: savanoriškus ir priverstinius. Daugelyje Europos, Afrikos ir Amerikos šalių plačiai paplitusi savanoriška benamystė. Kai kurie žmonės sąmoningai pasirenka bastymąsi gatvėmis, miegą be jokių patogumų, gyvenimą be suvaržymų, atsakomybės ir pareigų. Jie galėtų dirbti, bet nenori. Galėtų grįžti į šeimas, bet jų atsisako. Retai naudojami specialiai benamiams skirtomis nakvynės vietomis. Šie jie apibūdina kaip „laisvi paukščiai“ – gali daryti viską, ko trokšta siela ir kūnas, nuo nieko nepriklauso. Kaip jau minėta, buvusio socializmo šalyse (tarp jų ir Lietuvoje) valkatavimas ir benamystė buvo valstybės traktuojami kaip teisiųjų normų pažeidimas. Dabar valkatavimas nebaudžiamas, ir pasirinkimas valkatauti bei elgetauti yra kiekvieno žmogaus asmeninis reikalas. Kai kurie amerikiečių teisininkai tai net laiko savotišku žmogaus teisių realizavimu. Štai, pavyzdžiui, vieno lietuvio fotografo, trumpai pabuvusio valkata Niu Jorke, įspūdžiai: „Niu Jorke, jei turi galvą ir grubiai nepažeidinėji įstatymų, gali kuo puikiausiai gyventi. Amerikos policija labai tolerantiška „bomžams“. Ten manoma, kad kiekvienas turi teisę gyventi, kaip jam labiau patinka. Kiek tūkstančių žmonių maitina Amerika savo atlikusiomis picomis ir konservais, aprūpina vaizdo ir garso aparatūra... Kaip kvaila skaityti spaudoje, kad vargšai nekenčia turtuolių, – juk vargšai turtingųjų pašonėje visada išgyvens. O ką tie visi bedarbiai, dažnai visai ir netrokštantys dirbti, darytų, jei šalia nebūtų turčių, galas ateitų laisvūnams“ (Jazukevičiūtė 2002: 33). Šioje vietoje galima prisiminti amerikiečių antropologo O. Lewiso teiginį, kad simptomiški socialinės patologijos bruožai (nedarbas, pirminių egzistencinių poreikių nepatenkinimas, visuomenės daugumos vertybių neigimas) žmones paverčia *skurdo kultūros (subkultūros)* atstovais. Jiems skurdas – ne tik minimalios pajamos, bet ir tam tikras gyvenimo būdas bei stilius, perduodamas iš kartos į kartą elgesio normos, suvokimo stereotipai ir psichologija. Tai lyg savotiškas geležinis narvas, kuris šiems žmonėms trukdo grumtis su vargu, bet kartu leidžia gyvuoti visuomenėje greta kitų socialinių grupių (Kavolis 1996: 31).

Lietuvai nėra aktuali savanoriška, paties individo sprendimu priimta benamystė. Labiau paplitusi priverstinė benamystė, kuomet būstas prarandamas dėl įvairių priežasčių, nepriklausančių nuo žmogaus valios ir sąmonės. Mūsų šalyje benamių sluoksnį sudaro įvairaus likimo žmonės. Dauguma jų – tai asocialūs, degradavę asmenys. Iš jų formuojasi ir stiprėja socialinis dugnas, į kurį patekus, vėliau labai sunku pakilti. Šie žmonės yra priversti prisitaikyti prie benamio statuso ir laikui bėgant įpranta prie benamiško gyvenimo, susikuria savitą gyvenimo būdą ir subkultūrą. Tarp benamių retai sutiksi asmenų, bandančių atlaikyti asocialaus gyvenimo iššūkius ir išsaugoti žmogiškąją savastį. Pastarieji benamiai dažnai turi aukštesnįjį arba aukštąjį išsimokslinimą, praeityje dirbo kvalifikuotą darbą, ėjo atsakingas pareigas ir pan.

Stebint benamių elgseną ir jų gyvenseną, peršasi mintis, kad visi benamiai a priori turėjo vidinį psichologinį polinkį ar dvasinę silpnybę tapti benamiais. Tam reikėjo tik tam tikrų aplinkybių, pastūmėjusių juos į marginalų sluoksnį. Juk, sutikime, ne visi žmonės, kurie išgyvena asmeninę, šeimyninę ar finansinę krizę, tampa benamiais. Jie suranda vidinių jėgų ir ryžto išsaugoti būstą, nenugrimzti į marginalizacijos liūną.

TAPSMO BENAMIU PROCESAS

Benamystė – tai ne tik statinė gyvenimo situacija, bet ir ilgas, komplikotas dinamiškas procesas, kurį sąlygoja įvairūs objektyvūs ir subjektyvūs veiksniai. Žymaus šiuolaikinio anglų sociologo A. Giddenso teigimu, benamiu retai tampama dėl vieno tiesioginio „priežastinio ir pasekminio“ ryšio. Žmogų gali ištikti kelios nelaimės viena po kitos, taip suformuodamos galingą, žemyn krintančią spiralę (Giddens 2005: 312). Pavyzdžiui, vyras gali išsiskirti su šeima ir tuo pat metu prarasti ne tik namus, bet ir darbą. Jaunuolis gali turėti problemų šeimoje, mokykloje, tarp draugų – tai paskatina jį be jokios paramos išvykti į kitą miestą, šalį, kur jo niekas nelaukia.

Laiko aspektu tapsmo benamiu procesas gali turėti penkias raidos fazes (<http://www.bratalbert.org.pl>), kurias grafiškai galima pavaizduoti tokia tvarka:

**Pradinė → Įspėjamoji → Adaptacinė →
→ Chroniška → Ilgalaikė**

Aptarkime jas detaliau.

1) *Pradinė fazė* – iki 2 metų. Žmogus neturi nuolatinės gyvenamosios vietos, nakvoja pas pažįstamus, retkarčiais nakvynės namuose, laiptinėse. Tai jau yra pirmas žingsnis į benamystę. Tačiau benamiu savęs jis nelaiko. Šioje benamystės fazėje dar palaikomi ryšiai su šeima. Asmuo dažnai žada, kad susiradęs gerą darbą, jis atsistos ant kojų ir grįš namo. Tačiau vietoj suartėjimo žmogus vis labiau nutolsta nuo jam artimų žmonių. Ir to viena iš priežasčių yra alkoholis. Jis malšina skausmą, kaltės, gėdos jausmus, dar giliau įklampina žmogų į neviltį.

2) *Įspėjamoji fazė* – 2–4 metai. Žmogus savo situaciją vertina kaip laikiną ir dar pilnai nesutapatina savęs su benamystės aplinka. Jis priverstas nakvoti skirtingose vietose, bet įsitikinęs, kad gali pakeisti savo gyvenimą, nors ir negrįš į šeimą, su kuria ryšiai yra beveik nutrūkę. Šioje fazėje palaiptiesiems formuojasi benamiško gyvenimo įpročiai ir refleksai. Žmogus slepia nuo visų savo gyvenamąją vietą, turi skolų, artimiau bendrauja su kitais benamiais. Svarbu tai, kad šiame benamystės etape žmogus vis dar nepraranda vilties išsiveržti iš benamystės gniaužtų ir viešai nepripažįsta savęs esant benamiu.

3) *Adaptacinė fazė* – 4–6 metai. Po tiek metų bandymų išeiti iš benamystės situacijos žmogus jau įtrauktas į benamių aplinką, yra jos struktūrinė dalelė. Jis pažįsta daugelį panašaus likimo asmenų, benamių hierarchijos sistemą, įsisąmonina elgesio taisykles stotyse, kitose vietose. Žino, kur galima pernaktuoti, gauti maisto ir drabužių. Šioje fazėje jau pastebimas savęs identifikavimas su benamio statusu, priimamas valkatos, bastūno vaidmuo. Išgyvenant šį benamystės etapą, žmogus beveik neturi realių galimybių savarankiškai rasti išeitį iš esamos situacijos. Norint tai padaryti, būtina psichologų, socialinių darbuotojų ir kitų specialistų pagalba.

4) *Chroniška fazė* – 6–10 metų. Šiai fazei būdinga tai, kad asmuo yra visiškai prisitaikęs prie benamiško gyvenimo sąlygų. Šiame etape benamiai stengiasi patogiau sutvarkyti savo buitį, ieško pragyvenimo šaltinių, kad galėtų išgyventi, susimokėti už nakvynę. Kai kurie keliauja po šalį (paprastai rudenį–vasarą), bandydami įsidarbinti sezoniniams darbams statybose ar žemės ūkyje. Dabar jau jų santykiai su šeima yra visiškai nutraukti, ir dėl savo skaudaus likimo jie nieko nekaltina. Vieninteliai likę draugai – tai tokie patys benamiai ir juos lydintys svaigalai (skiedikliai, odekolonai). Chroniška benamystė neigiamai veikia benamių fizinę būklę. Jie serga įvairiomis odos, skrandžio, sąnarių ligomis, žiemą nušąla kojas, rankas. Prastėja ir psichinė sveikata.

5) *Ilgalaikė fazė* – daugiau nei 10 metų. Benamiai yra praradę bet kokią motyvaciją bandyti keisti savo gyvenimą. Jų ambicijos ir planai yra orientuoti į paieškas bet kokios pastovios funkcijos laikiname prieglobstyje. Šioje benamystės sindromo raidos fazėje žmogus jau nebesugeba savarankiškai funkcionuoti visuomenėje – benamių aplinka, skurdi, suprimityvinta, apribota elementariausių poreikių, per daugelį valkatavimo metų sumažino jo reakcijas ir sugebėjimus. Tiesa, kai kurie tyrinėtojai teigia, kad tai nereiškia, jog žmogus, būdamas benamiu 10 metų, negali pradėti normalaus gyvenimo, tiesiog šiuo atveju jam būtina profesionali psichoterapinė pagalba.

Benamystės tapsmą *kokybiniu aspektu* galima iliustruoti, remiantis lenkų sociologų B. Bartosz, L. Stankiewicz siūlomais penkiais etapais, kurie pateikti 3 lentelėje. Lentelė sudaryta remiantis šaltiniu: (Stankiewicz 2002: 73–97).

Žinoma, pateikti tapsmo benamiu etapai gali būti pagrįsti remiantis ir kitais veiksniais bei kriterijais, kurių

3 lentelė. Tapsmo benamiu etapai

Etapas	Aprašymas (pavyzdžiai)
I. Gyvenimo planų žlugimas ir šeimos iširimas	<ul style="list-style-type: none"> – Emocinė, asmeninė, gyvenimo vertybių krizė; ankstesnių socialinių santykių nutraukimas, užsidarymas savyje ir saviizoliacija – Nedarbas, kvalifikacinių ir profesinių įgūdžių praradimas – Sveikatos praradimas ir invalidumas – Materialinės finansinės problemos, įklimpimas į skolas ir nesugebėjimas rasti išeitį iš susidariusios padėties – Patologinis elgesys, polinkis į žalingus įpročius – Saugumo jausmo praradimas, vilties netekimas
II. Skurdas	<ul style="list-style-type: none"> – Materialinių ir finansinių šaltinių neturėjimas pagrindiniams poreikiams patenkinti – Skolos valstybei ir privatiems asmenims – Gyvenimo šansų ir galimybių apribojimas
III. Įvairūs tapsmo benamiu aspektai (kultūriniai, egzistenciniai, psichologiniai, etiniai moraliniai)	<ul style="list-style-type: none"> – Sąmoningas ir emocinis gyvenamosios vietos netekimo pripažinimas – Nauji „bastūno“ įpročiai – Nauja kultūrinė benamystės aplinka, siejanti panašaus likimo žmones – Susitaikymas su sunkia materialine ir finansine padėtimi – Patologijos ir deviacija – Atsisakymas kitokio gyvenimo perspektyvų ir planų
IV. Pripratimas prie benamystės	<ul style="list-style-type: none"> – Sąmoningas ir emocinis susitaikymas su benamyste – Benamiams būdingų maitinimo, higienos, aprangos, nakvynės vietos paieškos ir kitų jiems tradicinių įpročių įsisavinimas – Adaptacija prie benamių kultūrinės aplinkos – Patologijos ir deviacija
V. Tikroji benamystė	<ul style="list-style-type: none"> – Benamio savitumas ir ūio vaidmens atlikimas – Priėmimas arba visiškas susitaikymas su benamio padėtimi ir benamiško gyvenimo būdu – Patologijos ir deviacija – „Išstūmimas“ į visuomenės gyvenimo užribį

pasirinkimas priklauso nuo atskiros šalies socialinių, ekonominių, kultūrinių, etinių santykių savitumų bei konkrečių istorinių visuomenės raidos sąlygų.

IŠVADOS

Benamystė nėra vien būsto neturėjimas. Tai platesnė ir sudėtingesnė socialinė problema, apimanti daugelį visuomeninio ir privataus gyvenimo aspektų. Įvairių šalių mokslinėje literatūroje pateikiami skirtingi benamystės sąvokos apibrėžimai. Tai galima paaiškinti tuo, jog skiriasi kriterijai, kuriais remiantis žmonės priskiriami benamių kategorijai. Taigi benamystės sąvokos interpretavimas ir suvokimas gali būti aptariamas siaurąja, platesniąja ir plačiausiąja prasmėmis.

Benamystės daugiaaspektiškumas leidžia kalbėti apie įvairias jos formas, kurios gali būti išskiriamos ir klasifikuojamos remiantis tam tikrais kriterijais. Pagal benamystės *raišką* išskiriamos akivaizdi (matoma arba sensu stricto) ir latentinė (paslėpta arba sensu largo) benamystės formos. Atitinkamai gali būti skiriami tikrieji ir potencialūs benamiai. *Laikotarpiu* atžvilgiu benamystė gali būti ilgalaikė (chroniška), trumpalaikė (laikina), periodinė (ciklinė). *Apimties* aspektu skiria-

mos visiška, dalinė, situacinė benamystės formos. *Erdvės* požiūriu kalbama apie „gatvės“ (*street homeless*) ir „prieglaudų“ (*shelter homeless*) benamius. Benamystės formų gali būti ir daugiau.

Benamystei formuojantis sąveikauja įvairių priežasčių grupės. Siūlomos įvairios benamystės priežasčių klasifikacijos, kurios priklauso nuo to, kokiais kriterijais vadovaujamosi, nustatant būsto praradimo priežastis. Dažniausiai minimi tokie bendrieji benamystę lemiantys veiksniai: socialiniai ekonominiai, teisiniai administraciniai, šeimyniniai, asmeniniai, atsitiktiniai. Daugelyje šalių konkrečios benamystės priežastys pagal svarbą yra šios: nedarbas ir skurdas, konfliktai šeimoje, alkoholizmas, išėjimas iš vaikų namų, grįžimas iš įkalinimo įstaigos, machinacijos nekilnojamojo turto, atsisakymas ankstesnių socialinių ryšių. Analizuojant benamystės priežastis galima pastebėti, kad jos daugelyje šalių yra panašios, tik skiriasi savo įtakos pirmumu ir svarbumu. Atsižvelgiant į benamystės priežastis, galima išskirti du benamių tipus: savanorius ir priverstinius.

Tapsmas benamiu apima gana ilgą laikotarpį. *Laiko aspektu* šis procesas yra dinamiškas ir gali turėti penkias raidos fazes: 1) pradinę (iki 2 metų), 2) įspėjamąją (2–4 metai), 3) adaptacinę (4–6 metai), 4) chroniška

(6–10 metų) ir 5) ilgalaikę (daugiau nei 10 metų). *Kokybės aspektu* benamystės tapsmą galima iliustruoti šiais etapais: gyvenimo planų žlugimas ir šeimos iširimasis; skurdas; įvairūs tapsmo benamiu aspektai (kultūriniai, egzistenciniai, psichologiniai, moraliniai); pripratimas prie benamystės; tikroji benamystė. Tapsmo benamiu etapai gali būti pagrįsti remiantis ir kitais kriterijais, priklausomai nuo istorinio laikotarpio, atskirų šalių ypatumų.

Siekiant sustabdyti benamystės plėtrą šalyje, būtina atsižvelgti į joje realiai egzistuojančias benamystės formas ir priežastis. Tai leistų sėkmingiau įgyvendinti joms adekvačias benamystės prevencijos priemones, įtraukiant į šią veiklą ne tik valstybę, bet ir privačias, visuomenines organizacijas. Benamystė kelia pavojų pilietinei visuomenei ir prieštarauja jos moraliniams principams. Todėl negalima palikti benamystės savieigai ir saviraiškai, o būtina visomis įmanomomis prevencijos priemonėmis riboti jos plėtrą.

Gauta 2006 06 21

Literatūra

1. Aboriginal peoples and Homelessness. Žr. <http://parl.gs.ca/information/library/PRBpubs/prb991-e.htm>
2. Benamiai: kiek jų ir kokie jie. Žr. http://www.kvsc.lt/04_sveikata/c_gyv_sveikata/gyven_sveikata.htm
3. *Bezdomność w krajach Wspólnoty Europejskiej w latach 1991-1992*. 1992. Warszawa: Instytut gospodarki mieszkaniowej.
4. Čepulkauskaitė, I. „Gatvės žmonės“: gyvenimas be namų. Žr. <http://www.sociumas.lt/Lit/nr14/benamiai.asp>
5. *Encyklopedia socjologii*. 1998. Warszawa: Oficyna naukowa. T. 1.
6. Giddens, A. 2005. *Sociologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
7. Grigas, R. 2001. *Tautinė savivoka*. Vilnius: Rosma.
8. Homelessness in Los Angeles. Žr. <http://www.weingart.org/institute/>
9. Jazukevičiūtė, D. 2002. Civilizacijos atliekos maitina žmones. *Veidas*. Nr. 40. P. 30–33.
10. Jencks, Ch. 1994. *The Homeless*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
11. Kanopienė, V.; Mikulionienė, S. 2004. Lietuvos benamiai: elgsena ir nuostatos. *Socialinis darbas* 3(1): 50–61.
12. Kanopienė, V.; Mikulionienė, S. Lietuvos benamiai: gyvenimo sąlygos. 2004. *Socialinis darbas* 3(1): 63–72.
13. Kavolis, V. 1996. *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius: Baltos lankos.
14. Kriauzaitė, V. 2004. „Benamių padėties ypatumai Danijoje“, *Varguomenė: gyvensena ir vertybės*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas. P. 124–129.
15. Kuizinaite, M. 2003. „Valkatos laimės viršūnė – naktis po stogu“, *Lietuvos rytas*, spalio 18 d. P. 1, 3, 8.
16. Marszałkiewicz, J. A. Bezdomność w latach 1945–1997: losy bezdomnych – zmiany i rozmiary zjawiska – rola schronisk. Žr. <http://www.bratalbert.org.pl/bezdom/konferencja.html>
17. Pomoc dla bezdomnych. Žr. http://www.bratalbert.org.pl/bezdom/dla_zagr.htm
18. Praspaliauskienė, R. 2000. *Nerekalingi ir pavojingi: XVIII a. pab. – XIX a. I pusės elgetos, valkatos ir plėšikai Lietuvoje*. Vilnius: Žara.
19. Przymeński, A. Bezdomność w Polsce – definicja zjawiska. Žr. <http://www.bratalbert.org.pl/bezdom/przymenski.html>
20. Sabine, G. H.; Thorson, T. L. 1995. *Politinių teorijų istorija*. Vilnius: Prada.
21. Stankiewicz, L. 2002. *Zrozumieć bezdomność*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
22. Valickas, G. 1997. *Psichologinės asocialaus elgesio ištakos*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija.
23. Vosyliūtė, A.; Kasparavičienė, V.; Maniukaitė, G.; Kocai, E. 2004. *Varguomenė: gyvensena ir vertybės*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
24. Алексеева, Л. 2003. „Бездомные как объект социальной дискредитации“, *Социс* 9: 52–61.
25. Бездомные, причины бездомности. Žr. http://www.homeless.ru/ru/index_ru.php
26. Карлинский, И. Анализ социального и правового положения бездомных в современной России. Žr. <http://www.homeless.ru/librus/showquestion.php>
27. Результаты групповых дискуссий: Херсон. Žr. <http://www.homeless.org.ua/theme/2004/04/h.html>
28. *Социальная энциклопедия*. 2000. Москва: Большая Российская энциклопедия.
29. *Экспресс-неделя*. 2005. № 41. С. 23.
30. Яницкий, О. Н. 2004. „Модерн и его отходы“, *Социологический журнал*: 199–205.

Elena Kocai

HOMELESSNESS AS A SOCIAL PHENOMENON

S u m m a r y

Homelessness is one of the forms of social disjuncture, and people who fall in this situation usually find themselves beyond the limits of civil society. Researches prove that the number of homeless people is continuously growing all over the world. It is necessary to recognise this phenomenon to purposefully form the means of social policy while looking for the methods of integration of homeless people in the society, reduce the number of homeless people or to facilitate their existence. It is very important to understand what homelessness is and what people are included in the category of homeless persons, why and how they forfeit their homes. The article focuses on the issues of the theoretical conception of homelessness as a social phenomenon and introduces the categories and forms of possible homelessness. Critical factors determining homelessness as well as different types of these are discussed in the article, and the process of becoming homeless together with all its stages is described.

Key words: homelessness, conception of homelessness, forms, reasons, becoming homeless